

Berényiné Kovács Gyöngyi

A nemességkutatás forrásainak feltárása a Pest Megyei Levéltárban 1901–1967

A családtörténeti kutatások ma ismét virágkorukat élik, s a kutatók a levéltári anyag tanulmányozásakor gyakran találkoznak az egyes társadalmi csoportok jól vagy kevésbé dokumentált voltaival, amely jelentősen befolyásolja kutatásuk kimenetelét és eredményét. Ha a kutató nemesi ágra bukkan a feltárás során, akkor ősei történetét akár a 16-17. századig is visszavezetheti, jórészt azért, mert a nemesi családoknak, ahhoz, hogy érvényesíthessék kiváltságaikat, bizonyítaniuk kellett nemességüket a nemesi közösség, a vármegye előtt. Nemesi rangra a király emelte az arra érdemeseket, az ezt bizonyító kiváltságlevelek, az armálisok – amit a közbeszéd gyakran csak „nemesi kutyabőr”-ként említ – az Országos Levéltár által őrzött Királyi Könyvekben,¹ valamint a területileg illetékes levéltárak nemesi iratai között lelhetők fel. Ezek kutatásakor minden esetben célszerű a kutatást a szakirodalom tanulmányozásával kezdeni.² Miután az e témakörben kutatók túlnyomó többsége beéri a címer, a nemeslevél megtalálásával, ezért célirányosan a nemesi iratok gyűjteményét kutatják. Jelen tanulmányban levéltáros elődeink által a Pest Megyei Levéltárban a 20. században fellelt, egyéb nemességkutatásra vonatkozó történeti források bemutatására vállalkozom.

Nemességigazolás és családtörténet

A Trianon utáni társadalomban a vidéki nemesség elszakadt a földbirtokától csak külsőségekben tudta megkülönböztetni magát a többi társadalmi csoporttól. Az I. világháború előtt a nemes családokból többnyire a legtehetségesebb családtag emelkedett magasabb államigazgatási szolgálatra, a többi családtag vidéki birtokáról vagy kishivatalnok állásából csodálta a család díszét, 1920 után azonban egész „családbokrok” atyák, fiúk, rokonok „urambátyámék” özönlötték el a társadalmi élet magaslatát egymásnak biztosítva a megélhetést. A családokat az 1848 előtti nagy nemesi családoktól

¹ MNL OL A57, K19 Libri Regii Királyi könyvek 1527–1918 http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/a-57_-k-19-libri-regii-%C2%B7-kiralyi-konyvek-1527%E2%80%941918 (A letöltés ideje: 2019. február 25.)

² Borovszky, 1910: 437–488. vö. Berkes, 1999. http://mnl.gov.hu/mnl/ol/genealogiai_tajekoztato (A letöltés ideje: 2019. február 25.)

való leszármazás, a régi nemesi tradíció különböztette meg a polgári életmódtól. Ennek egyik legelterjedtebb megnyilvánulása a nemesi előnév használata volt.³

A 20. századi Pest megyei nemességet nemzetiségi szempontból vizsgálva látjuk, hogy a nemességre emelteknek hozzávetőleges számítás szerint is legalább a fele idegen nevet viselt. Kétségtelen, hogy a magyar hatóságok az önkéntes névváltoztatások elé nem gördítettek akadályt, így történhetett meg, hogy a nemességre emelt családok közül egyesek királyi adománnyal olyan előnevekhez jutottak, amelyeket egyébként történelmi családok viseltek, ezt követően pedig névváltoztatás segítségével felvették a történelmi családok családnevét is az előnevek mellé. Előfordult az is, hogy egyes családok a már korábban engedélyezett történelmi családnév mellé nemesi rangra emelésükkor történelmi családok előneveit kérték és kapták adományba. Ilyen névváltoztatások és előnév-adományozások következtében a Csanád nembeli mezőtelegdi Telegdi, a budetini Szunyogh, a tószegi Tószeghy és más nevezetes családok történelmi nevét és előnevét olyan családok is viselték, amelyeknek a legkevesebb közülük sem volt a fenti családokhoz.⁴ Ezeknek a hamis látszatot keltő névváltoztatásoknak az elszaporodása, és a történelmi családnevek kisajátítása az I. világháború után arra készítette a Belügyminisztériumot, hogy a történelmi nevek védettségét elrendelje, s a történelmi családnevekre kért névváltoztatásokat a továbbiakban már nem engedélyezte.⁵ Ilyen nemességi vonatkozású ügyekben a belügyminiszternek az Országos Levéltár adott szakvéleményt. E célból keletkezett a ma is gyakran használt Illésy-féle cédulagyűjtemény, amely a mai magyar nemességkutatásoknak is jó kiindulópontja lehet.⁶ A korabeli eljárásrend szerint a belügyminiszter két példányban átküldte az Országos Levéltárnak a címertervezetet, majd az intézmény állásfoglalása után hozta meg a döntést.⁷

Később Gerő József összeállította és közzétette az 1867–1937 között igazolt nemesek,⁸ majd az 1867–1918 közt nemességre emelt családok jegyzékét a Királyi Személye Körüli Minisztérium által vezetett Királyi Könyvek alapján.⁹

³ Szekfű, 2000: 35–37.

⁴ Gerő, 1940.

⁵ Fekete, 1942–1945: 514–515. A királyi könyvekben nem szereplő többletet közli Gerő több olyan, csak a Királyi Személye Körüli Minisztérium levéltárában található nemeslevél adatait, amelyeket főleg az I. világháború végén bekövetkezett zavaros időkben nem vezettek be a királyi könyvekbe.

⁶ Illésy–Pettkó, 1895. vö. Magyar Kancellária levéltárának segédlete A 131 törzskönyv számú gyűjtemény az „Illésy patika”.

⁷ Bélay, 1979: 187–188. vö. MNL OL Y1.1-65-1896. „Szabályzat adományozandó nemesi címerek felülvizsgálatánál és megállapításánál követendő eljárásról”

⁸ Gerő, 1938.

⁹ Gerő, 1940.

A szabályozás szerint a nemesség igazolásához feltétlenül szükséges volt megbízható leszármazási tábla (családfa), amelyet anyakönyvi bejegyzések alapján készítettek. Ha nem állt rendelkezésre a címerrajz, akkor a folyamodó bizonyítékként csatolhatta a család régi pecsétnyomóját, címerrel ékesített edényét, esetleg fényképpel bizonyíthatta a valamelyik ős sírkövébe vésett címer meglétét. Az egyik ős aláírása melletti címerpecsét lenyomata is megkönnyíthette a címerviselés jogának elismertetését.¹⁰ Ezért számtalan nemesi család kereste felmenőit a reformkor vagy a polgári korszak irataiban, látogatták e célból a törvényhatósági levéltárakat, ahol a fentieknek megfelelően címereslevél másolatokat, címerpecsét-lenyomatokat vagy nemesi adományleveleket kerestek. Nem egy esetben a 17–18. századi ősöknek csak a nevét tudták és a területileg illetékes levéltártól kérték a hitelesített másolatot családi kapcsolataik alátámasztására. Ha a levéltáros hosszú előkészítő munka után irategyütteseket ajánlott kutatásra, és nem másolatban küldte el a kutatási eredményeket, olykor értetlenül álltak a dolog előtt. A korszak területi levéltárnokai türelemmel és szolgálatkészséggel iparkodtak a kérvényezők óhajának eleget tenni, azon keretek között, amit az anyag természete lehetővé tett, ugyanis a levéltárosnak egy, a korábbi évszázadokban kialakult rendezési elvben kellett magát kiismernie. Valahol itt gyökerezhet a levéltári ügyfélszolgálati és kutatótermi munka szétágazása, hiszen a levéltárnoknak a hosszadalmas kutatómunkára nem volt ideje, magánmunkálataiért pénzt nem kaphatott, így a kutatóknak a rendelkezésre álló segédletek mentén kellett az őseikre vonatkozó dokumentumhoz hosszadalmas kutatómunkával eljutniuk.¹¹

A megyei levéltáros mint a múlt jövőmondója, a régi ősök felkutatója sok magyar regényben szerepel, gyakran nemcsak mulatozó vidéki kompániák epizód szereplőjeként. Kosztolányi Dezső Pacsirta című művében kisvajkai és kőröshegyi Vajkay Ákos nyugalalmazott levéltáros: „Nézegette, silabizálta a latin nyelvű adományozó leveleket [...] egy szempillantás és látta, hogy sarjadznak szét a különböző nemzetségek [...] élvezte a hivatását minden érzékével [...] itt élt, a múltban. És amint mások is jövőmondóhoz járulnak, úgy zarándokoltak őhöz sokáig, messze megyékből előkelő urak, kik múltjukat óhajtották megismerni [...] Úgy merült bele egy donatio régiába, mint valami izgalmas sakk rejtvénybe és kereste a nagyszülőket, szépszüőket, azután a legérdekesebbet, az Őst, a vagyonszerzőt, primus aquirens-t, ki leleményeivel egész nemzedékek szerencséjét alapította meg, vitézi tetteivel dicsőséget sugárzott minden ivadékára.”¹²

¹⁰ MNL OL Y1.1-800-1942. Az 1942. évi szabályzat hosszú évtizedek gyakorlatát foglalta össze.

¹¹ MNL OL Y1.2616/1941.

¹² Kosztolányi, 2007: 24–26.

Kőszeghi Sándor és a Nemes családok Pest vármegyében

A 19. század végén és a 20. század első évtizedeiben a nemességkutatások irányították rá a figyelmet a levéltárban őrzött rendkívül gazdag forrásanyagra, aminek következtében a megyei levéltárak sorra kezdték el megjelentetni nemességkutatási kézikönyveiket.¹³ 1908-ban a vármegyei levéltárosok értekezlete a levéltárak nemesi ügyiratainak feltárásával kapcsolatban tanácskozott Budapesten. Kőszeghi Sándor, Pest megye főlevéltárnoka házigazdaként előadást tartott a *Nemesi lexikon* szakmai szerkesztésének lehetőségeiről.¹⁴ A megyei levéltárosok vállalkoztak volna a *Magyarország nemesi családai* című kötet megírására, amely aztán Osváth Lajos nagyváradi főlevéltáros és Pálmay József marosvásárhelyi szakíró országos jellegű lexikona helyett Kempelen Béla kiadványaként látott napvilágot. Visszatérve Kőszeghi Pest megyei családtörténeti forrásgyűjteményéhez: a Pest megyei főlevéltárnok átkutatta a megyei taxát fizető nemesek összeírásait is, a közigazgatási iratok sorozatából pedig kiemelte az 1786 előtti nemesi összeírások egy jelentős részét, és a külön kezelt összeírások közé helyezte.¹⁵ Mindezek ellenére az 1786 előtti összeírások többsége a Balla Antal által létrehozott közigazgatási iratok sorozatában maradt, és így ezek jelzetei Kőszeghi kötetéből hiányoznak.¹⁶ El kell azonban ismerni, hogy Kőszeghi Sándor korának egyik kiemelkedő nemességkutatója volt, és a *Nemes családok Pest vármegyében* című munkája a mai napig rendkívül nagy segítséget jelent a nemesség-, illetve a családfakutatóknak.¹⁷ E kötet ugyanis az egyetlen olyan kiadott alapmunka, amely máig a Pest Megyei Levéltár nemesi iratainak kutatásához rendelkezésünkre áll.¹⁸

Forrástípusok a nemességkutatás szolgálatában

Az egyik legfontosabb forrásnak a levéltárban a nemességkutatás szempontjából a nemesi iratok gyűjteménye számít. Ez gyakorlatilag egy tematikai alapon kialakított, ún. gyűjteményes fond, amely családnév alapján jól kutatható.¹⁹ A kutató a nemesi iratok ún. „b” állagában elhelyezett Nemesi Nyilvántartások című mutató alapján tud

¹³ Lengyel, 1943; Scheftsik, 1935; Schneider, 1934; Schneider, 1935; Schneider, 1938; Schneider, 1939a; Schneider, 1939b; Schneider, 1939c; Schneider, 1939d; Schneider, 1940a; Schneider, 1940b; Schneider, 1943a; Schneider, 1943b; Schneider, 1947

¹⁴ R. Kiss, 1908. szeptember 9: 6.

¹⁵ MNL PML IV. 74. CC.VI.

¹⁶ Berényiné, 2012: 43–67.

¹⁷ Kőszeghi, 1899: 447.

¹⁸ Kőszeghi, 1899 <http://mek.oszk.hu/06900/06910/index.phtml> (A letöltés ideje: 2019. január 14.)

¹⁹ MNL PML IV. 75. a. http://mnl.gov.hu/mnl/pml/iv_1_96_fondok_raktarjegyzekai (A letöltés ideje: 2019. január 14.)

elindulni a keresett család nemességét illetően.²⁰ A megyei levéltárak másik jelentős forrásának általában a megyei nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek számítanak.²¹ Az itt említett levéltári anyag egy csekély része Kőszeghi *Nemes családok Pest vármegyében* című munkájában megjelent hivatkozások és jelzetek pontatlansága miatt nehezen kereshető a mai levéltári fondszerkezetben. Az egyes szócikkekben felsorolt ügyiratokat a családtagok legtöbbször hivatalból írták alá, látták el pecsétlenyomatukkal, a család történetével kapcsolatban azonban ezek az ügyiratok érdemi adatokat nem tartalmaznak. A bevégzett polgári perek aktái között található leszármazási táblák is év nélküli adatokat tartalmaznak, s mivel a per idején időszzerű családi kapcsolatokat ábrázolják, így nem egyebek, mint egykorú, rokoni kapcsolatokat ábrázoló skiccek, amelyek a családtagok születési, házasodási, illetve halálozási adatait nem tartalmazzák.²² További információkat találhatunk azonban egy-egy nemesi család történetének kutatásához a végrendeletek között.²³ Az ügyvédek után maradt iratok levéltári gyűjteménye a Pesten lakott és 1788–1835 között elhalálozott ügyvédek és bizonyos megyei tisztségviselők hátrahagyott dokumentumaiból áll. Az iratok részben a hozzátartozók vagy az ügyfelek kérésére kerültek a megyei közgyűlés elé, esetenként kisgyűlési határozat alapján. A gyűjtemény ugyan mintegy félszáz ügyvéd, megyei tisztviselő hagyatékából áll, de közvetlenül mintegy 700 családra találhatunk adatokat a hagyatékokban.²⁴

Kőszeghi főlevéltárnak az 1848 előtti iratanyag rendezését a nemességkutatások szempontjainak alárendelve végezte el. A Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltárában található személyi hagyatéka ma is őrzi szorgalmas, lelkiismeretes munkájának eredményeit.²⁵ Kőszeghi Sándor a nemességkutatásokban jelentős eredményeket ért el, főleg ebből a szempontból tárta fel a nemesi közgyűlés iratait. Több hamisítási ügy is ekkortájt került napvilágra, például a hírhedt prágai okmányhamisító Müller Alajos esete. Utóbbi magát mildenbergi lovagnak is nevezte, légből kapott információk és hamisított okiratok alapján igazolta nemességét a császári és királyi belügyminisztériumnál. A hamisított iratok miatt 1906. június 21-én kiadott belügyminiszteri rendelet kérte az alispánokat, hogy a megyei levéltárakban őrzött

²⁰ MNL PML IV. 75. b. NL:I, NL:II. (A kötetek mikrofilmen kutathatóak: MNL PML XV. 5. c. 660 db.) Pag. Elenchi Chronologici bejegyzés a Nemességvizsgáló Bizottság jegyzőkönyvére mutat (MNL PML IV. 1. m. 1.) Amíg a Pag. Proth.(Prothocollum) Nobilium 1638–1787 az a MNL PML IV. 75. b. 1. kötete.

²¹ MNL PML IV. 1. a.; MNL PML IV. 3. a. 1.; A MNL PML IV. 75. b. NL:I, NL:II. Pag. Proth Actorum a Közgyűlési jegyzőkönyv bejegyzések (MNL PML IV. 1. a.; MNL PML IV. 3. a. 1.) oldalszámára mutatnak.

²² MNL PML IV. 31. e. http://mnl.gov.hu/mnl/pml/iv_1_96_fondok_raktarjegyzekai (A letöltés ideje: 2019. január 14.)

²³ MNL PML IV. 77. a. http://mnl.gov.hu/mnl/pml/iv_1_96_fondok_raktarjegyzekai (A letöltés ideje: 2019. január 14.)

²⁴ MNL PML IV. 86. http://mnl.gov.hu/mnl/pml/iv_1_96_fondok_raktarjegyzekai (A letöltés ideje: 2019. január 14.)

²⁵ MNL PML IV. 475. c.

címeres nemesleveleket gyűjtsék össze és küldjék be a Magyar Királyi Országos Levéltárnak felülvizsgálás és feljegyzés céljából. „Ez által elejét lehetne venni annak, hogy a jövőben nemességigazolók ügyek tárgyalása alkalmával a vármegyék levéltáraiból akár a régebbi, akár pedig újabb időben részben hamisított vagy részben koholt címeres levél az Országos Levéltár előtt vármegyei hitelesített másolat alakjában szerepelhessen, így az Országos Levéltárat, valamint vezetésemre bízott Belügyminisztériumot meg ne tévessze.”²⁶ A rendelet szerint tehát a megyei levéltáraknak fel kellett küldeniük okleveleiket hitelességi vizsgálatra. Az Országos Levéltár – mint a nemességvizsgálati ügyek szakmai koordinációs központja – a vizsgálatok során egyre több hamis oklevelet fedezett fel. Pest megye 352 oklevelet küldött, amelyek közül harminchat oklevél eredeti volt, tizennyolcat Kőszeghi is hamisítványnak minősített, a többi pedig másolat volt.²⁷

A levéltárosok kutatását a korszakban az határozta meg, hogy mire volt társadalmi igény, a nemesi származáskutatás pedig az 1930-as években virágzott. Miután a hivatali szervek az ez irányú publikációs tevékenységet nem támogatták, ezért a levéltárosok olyan kiadványok megírásában vettek részt, amelyek nagy érdeklődésre tarthattak számot, így a munka pénzügyi fedezete biztosítható volt; ilyen volt a nemesi családok megyénkénti történeti feltárása. Rexa Dezső ennek köszönhetően gyűjtötte össze a törvényhatósági levéltárak címeresleveleinek jegyzékét öt füzetben.²⁸ Bilkei Gorzó Bertalan korábbi Szatmár megyei levéltárosként elkészítette és kiadta a *Szatmár vármegye nemes családjai* munkáját, címer- és pecsétvizsgálatai mellett.²⁹ A család legvitatottabb megítélésű személye Bilkei Gorzó Nándor vegyész, történész, költő, műfordító, jogász, bankár, autómobilvállalat-tulajdonos, levéltáros volt, aki rendkívül szerteágazó életutat járt be és a Magyar Országos Levéltár őrizetébe adta hagyatékát.³⁰ Az általa összeállított 201 folio terjedelmű, *Bilkei Gorzók* címet viselő családtörténeti kötetre méltán volt a legbüszkébb; visszaemlékezésében az összeállítást élete egyik főművének tekintette.³¹ Családtörténeti munkája készítése során több kötetnyi szakirodalmat, tanulmányt, újságcikket vonultatott fel a család mongol eredetének bizonyítására.³²

²⁶ 1906. évi 48.943. számú BM körrendelete

²⁷ Böör, 1990: 82.

²⁸ Rexa, 1909a: 48.; Rexa, 1909b 49–96.; Rexa, 1909c:145–192.; Rexa, 1910: 193–240.

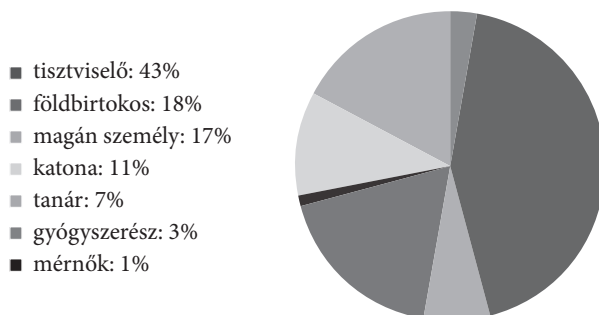
²⁹ Bilkei, 1910

³⁰ MNL OL P 1492.2/d.4. szn/1964. Az Országos Levéltárba kéziratait és leveleit „örök, megőrzésre felvette.” Ha lesz még ideje, ezeket rendezgeti és megírja majd élete gazdag történetét. Ezt 1964-ben nagybátyjának, az akkor 88 éves Gorzó Jánosnak írta Bilkei Gorzó Nándor.

³¹ MNL OL P 1492.2/b.1–201.

³² A teljesség igénye nélkül a következő munkákra találtam utalást: Réty, 1884., Petrovay, 1911: 607–626.

Pest megyei nemességigazolásért folyamodók foglalkozási megoszlása 1920–1947³³

A Pest és Nógrád megyei Állami Levéltárnak 1960-ban kilenc, 1968-ban pedig tíz tudományos munkatársa volt.³⁴ A nagyarányú begyűjtési és rendezési feladatok mellett az intézmény kezdettől jelentős gondot fordított az őrizetében lévő történeti források tudományos közzétételére. A levéltárban a központilag meghatározott kutatási témák mellett többen egyéni érdeklődésüknek megfelelő tudományos tevékenységre is vállalkoztak.³⁵ Így például Wellmann Imre a 18. századi agrártörténet kutatójaként az urbáriumok és a dicalis összeírások történeti forrásértékére hívta fel a szakma figyelmét.³⁶ A levéltár munkatársaként 1960–1968 között dolgozó Kosáry Domokos pedig valamennyi feudális kori összeírás legfontosabb adatait gyűjtötte ki.³⁷

Az összeírások a családtörténet-kutatásban

Az összeírások, e rendkívül adatgazdag források a következő főbb csoportokba sorolhatók: országos összeírások (1715–1720, 1728, 1828), közterhekkel kapcsolatos – dicalis, taxalis – számbavételek, azaz adóösszeírások (1635–1847) és úrbéri összeírások (1715–1785). Az adóösszeírások sorozatai 1770 előttiék, mivel a későbbieket a 19. század derekán ismeretlen okokból kiselejtezték. Ezek az összeírásfajták a települések történetére nézve alapvető, fontos adatokat tartalmaznak, őrzik az ott élő családfők nevét, társadalmi helyzetét, foglalkozását, kimutatják az adóalapot, a vetésterületet, az állatállományt, leírják a település lakott részeit, felsorolják az erdőket, legelőket, gyakran utalnak a község földesurára, és a betelepülés idejére.³⁸

³³ MNL PML IV. 475. a. XVII. 161 ügyiratot vizsgáltam.

³⁴ Böőr, 1990: 103. 1951-ben a Pest megyei Állami Levéltárba beszállították a Nógrád megyei levéltár anyagát. 1968 októberéig működött az ily módon egyesített intézmény.

³⁵ Borosy, 1983.; Borosy, 1984.; Borosy, 1985.; Borosy, 1986.; Borosy, 1987.; Borosy, 1995.; Kiss–Schramek, 2006. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_megy_pest_lf/. (A letöltés ideje: 2019. január 14.)

³⁶ MNL PML IV. 74. VI. CC. (Conscriptiones congregationales). Nemesi összeírások 1702–1848.

³⁷ MNL PML VIII. 706. 5/1962. Kosáry Pest megye feudális kori összeírásainak katalógusán 1961-ben 41,5 napot dolgozott.

³⁸ http://mnl.gov.hu/mnl/pml/feudalis_kori_osszeirasok (A letöltés ideje: 2019. január 14.)

A közgyűlési összeírások levéltári gyűjteményében találhatóak a tűzkárok nyilván- tartásai, az úrbéri összeírások, a jobbágyköltözések lajstromai, valamint a katonai kimutatások 1812–1843 között, amelyekben majdnem minden évben számba vették községenként a katonakorú férfiakat.

Az 1950-es években Balázs Péter *Feudáliskori összeírások területi levéltárainkban* címmel fogalmazta meg a Levéltárak Országos Központjában (LOK) a feudális kori összeírások nyilvántartásának és katalogizálásának koncepcióját.³⁹ Az ezt tartalmazó *Tervezet* és a munkaanyag elkészültét követő széleskörű szakmai vita jól mutatja, hogy a levéltáros szakma korán felismerte az összeírások kivételes forrásértékét és sajátos levéltári jellegét. A LOK kidolgozta a feltáró munka egységes alapelveit és tárgymeghatározását. Az első, „A” csoportba a területi levéltárakban található feudális kori összeírások legtekintélyesebb részét, az országos (hadi) és megyei (házi) adó- kivetéssel kapcsolatos összeírásokat sorolták. Általános jellemzőjük, hogy az adóköte- les személyek (jobbágyok, telkes nemesek, polgárok, stb.) felsorolásán kívül számba veszik az adókivetés alapját képező ingatlanokat és ingóságokat, valamint feltüntetik a kivetett adó összegét is. A második, „B” csoportba az úrbéri összeírásokat sorolták, amelyekben a földesúr és a jobbágyok közötti jogviszonyból származó, jobbágyi szol- gáltatásokból kivetett adók voltak feltüntetve. A harmadik, „C” csoportba a népszám- lálás jellegű összeírások tartoznak. Utóbbiak célja a lakosság egészének, illetve egyes rétegeinek országos vagy helyi szempontok (például kor, nem, vallás, nemzetiség, foglalkozás) szerinti számbavétele volt, amelyek vagy táblázatos formában az egész lakosságra vonatkoztak vagy a lakosság egyes rétegeinek kimutatására készültek. Végül az egyéb, a „D” kategóriába az adó- úrbéri és lélekszámlálás jellegű összeírá- sokon kívül még sokféle egyéb összeírás sorolható és található területi levéltáraink- ban. Ezeket az illetékes helyi hatóságok természeti csapás, háborús pusztítás, katona beszállásolás, nemesi felkelés stb. alkalmával készítették. Legtöbbször csak a fenti esetekből kifolyólag kárt szenvedettek, mozgósítottak adatait rögzítették.⁴⁰

³⁹ Balázs, 1957: 453–462. A LOK megkezdte a tematikai feltárást is: ezek a segédletek nem az iratanyag tény- leges raktári rendje szerint épülnek fel, hanem történeti korszakok (azokon belül különböző problémák szerint) vagy irattípusonként csoportosítják a forrásadatokat, részben egy levéltáron belül, de esetleg több levéltár hasonló típusú iratait összefogva. Ilyen kezdeményezés–a továbbiakban ismertetett–állami levél- táruk feudális kori összeírási anyagának levéltárankénti katalogizálása, majd közös katalógusának közzété- tele. Ezt követte a levéltárak kéziratok térképeinek közös nyilvántartásba vétele és katalógusa. A vállalkozás eredménye végül három kötetben csak részlegesen jelent meg, a kevés levéltári tematikus repertórium egyi- keként: Bácskai, 1965–1969; Sasfi, 2017. E forráskatalógus korszerűsítését és továbbfejlesztését vette terv- be a Magyar Nemzeti Levéltár. A korábban összegyűjtött adatok ellenőrzése és kiegészítése révén könnyen áttekinthető lesz, mely területről milyen célú, tartalmú és jellegű összeírások milyen időpontokból marad- tak fent–és mindezt hol, melyik levéltárban őrizzük. A munka eredményeként össze lehet majd illeszteni az országon belül különböző levéltárakban őrzött azonos tartalmú összeírásokat, és ezáltal lehetőség nyílik adataik összesítésére, összehasonlítására, sőt az adatok újszerű, személynek szerinti összekapcsolására is.

⁴⁰ Sasfi, 2016 http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/egy_sokoldaluan_hasznosithato_forrastipus_az_osszeirasok (A letöltés ideje: 2018. február 3.)

Kosáry Domokos nemcsak a LOK által előírt közterhekkel kapcsolatos⁴¹ adószedői összeírásokat cédulázta ki, hanem a közgyűlési összeírások segédletét is elkészítette.⁴² Mai napig szinte egyedülállónak tekinthető az a munka, amelyet Kosáry az összeírások tekintetében a Pest Megyei Levéltárban végzett. Elsőként dolgozta fel a jobbágyköltözésre vonatkozó összeírásokat, úrbéri jellegű összeírásokat, lélekösszeírásokat, népesség-kimutatásokat, katonauyi és plébánia összeírásokat.⁴³ Külön kiemelkedik az akkori társadalmi rendszer „ellenségeiként” feltüntetett nemesekről készített „cédulakatalógusa”. A nemesekről készített lajstromokat külön sorszámmal ellátva, időrendben katalogizálta. Minden összeíráshoz tartozik egy külön azonosító szám (ún. Ö-szám) is, amely nem azonos a levéltári jelzettel, csak a feldolgozás sorrendjét jelzi.⁴⁴ Az összeírások részletes jegyzékét is Kosáry Domokos állította össze 1962-ben.⁴⁵

A jegyzékbe felvett adatok:

- Levéltári jelzet (Azonosító1): a feldolgozott összeírás teljes levéltári jelzete, a levéltár azonosítójával.
- Összeírás száma (Azonosító2): a korabeli levéltári feldolgozás során kapott azonosítószám.
- Az összeírás tárgya (Tárgy).
- Dátum: az összeíráson szereplő vagy kikövetkeztethető dátum.
- Eredeti őrzési hely (Kapcsolat): a gyűjtemény kialakítása előtti őrzési hely feltüntetése, a teljes levéltári jelzet megadásával, amennyiben erről van adat. Bizonyos esetekben az összeírást nem emelték ki eredeti őrzési helyéről, erre a „Megjegyzés” rovatban történik utalás („Eredeti helyén őrizve”).
- Terjedelem (Formátum): az összeírás terjedelme (fólió vagy pagina), több másolati vagy elkülönülő példányok esetében külön megadva.
- Megjegyzés (Leírás): itt található utalás a hitelesítés módjára (pl. záradék nélkül), példányszámra, az irat fizikai állapotára, stb.

A kutatás megkönnyítése érdekében Kosáry az eredeti jegyzék fejrovatait lefordította.⁴⁶

⁴¹ MNL PML IV. 23-a. CP II

⁴² MNL PML VIII. 706-5/1962. vö. MNL OL XIX-I-18-a-8640-17-LOK 86401-31-1/1956 /VI.26./

⁴³ MNL PML IV. 74. I–VI. CC.

⁴⁴ Kosáry, 1962. A katalóguslapok első oldala az összeírások leltárszerű alapadatainak rögzítésére szolgált. Az A/5-ös lapokon a sorszám előtt van egy Ö szám, amely alapján egyrészt azonosíthatóak az összeírás adatai, másrészt ezzel elkerülhetővé vált, hogy ugyanazt az összeírást többször vegyék nyilvántartásba.

⁴⁵ Kosáry, 1962

⁴⁶ Kosáry, 1962

Összegezve az előbbieket megállapíthatjuk, hogy Kosáry akkor készített segédletet a megyei közgyűlési összeírásokhoz, ezen belül a nemesi összeírásokhoz, amikor erre még nem volt kereslet, és nemesi származását senki nem hangoztatta. Mégis a helytörténészek, a társadalomtörténet kutatói, a gazdaságtörténészek mind a mai napig nagy haszonnal forgatják Kosáry „katalógusát”, hiszen az összeírások többféle, azonos szempontból rögzített adatok komplex elemzésére nyújtanak lehetőséget, legyen szó egy község vagy járás, sőt–az összesítő kimutatások révén–akár egy megye területéről.

Összegzés

Egy-egy család történetének alapos megismeréséhez figyelmet kell fordítani a települések forrásainak feltárására, s reményeim szerint az e tanulmányban felsoroltak segítségével szolgálnak a Pest megyei nemesi kutatásokhoz. Pest megyében főleg közép- és kismesek éltek, legnagyobb számban a Kecskeméti járásban, Kecskeméten, Nagykőrösön, Újkécskén, Tápiószelén, Nyáregyházán, a Váci járás területén Vasadpuszta és Galgahévíz környékén, valamint a Ráckevei járás területén, Ráckevén, továbbá Bián, Óbudán, Áporkán. A közigazgatási iratok között is számtalan családtörténeti vonatkozású dokumentumot lelhetünk fel, főként a vármegye vezető pozícióit betöltő középnemesi családjaira vonatkozóan, gondoljunk itt például Szentkirályi Mór alispánra, Nyáry Pál főjegyzőre vagy Fáy András alszolgabíróra.

E tanulmány megírásakor még nem sikerült megbízhatóan tisztázni, hogy a LOK és Kosáry munkája párhuzamosan haladt-e vagy Kosáry megelőzve korát, elsőként dolgozta-e fel Pest-Pilis-Solt vármegye nemeseinek összeírásait, Balla Gábor rendszerezése alapján.⁴⁷ További levéltári forrásfeltárást igényel a megyei levéltárakban elkészült és a LOK-ba felküldött megyei összeírásokról készített katalóguslapok historiográfiájának felderítése.⁴⁸ A fentiekben tehát első lépésben a Pest Megyei Levéltárban fellelhető nemességkutatásra vonatkozó források historiográfiai bemutatásra törekedtem, ám a későbbiekben Kosáry és a LOK tevékenységének feltárásával szeretném kiegészíteni a vizsgált témakört.

⁴⁷ MNL PML IV. 79. 3. 28. f.

⁴⁸ MNL OL XXXII. 7. 137–156. d. Kosáry Domokos történész 1960-ban került a Pest Megyei Levéltárba. 1966-ban a Magyar Tudományos Akadémia munkatársa lett, de levéltári munkaszobájába rendszeresen visszajárt a 70-es 80-as években is. Egészen 2007-ben bekövetkezett haláláig szoros kapcsolatot tartott fenn az intézménnyel és iratait letétként jelenleg is a Pest Megyei Levéltár őrzi. A hagyatékban azonban nemcsak személyes iratai és kéziratok tanulmányai találhatóak meg, hanem saját készítésű festményei, grafikái is. http://mnl.gov.hu/mnl/pml/a_pest_megyei_leveltar_tortenete (A letöltés ideje: 2019. február 26.)

Források és szakirodalom

- MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
 P 1494. = Bilkei Gorzó Nándor hagyatéka. (1570–1964)
 XIX-I-18-a. = Levéltárak Országos Központja, Általános iratok 1950–1957
 XXXII. 7. = Levéltárak jelentései és adatszolgáltatásai, tematikus adatgyűjtemények 1951–1980
 Y 1. = Magyar Országos Levéltár levéltára. Általános iratok. (1875–1944)
 MNL PML = Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára
 IV. 1. a. = Pest-Pilis-Solt vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek (Protocolla congregationum generalium et particularium) (1632–) 1638–1789
 IV. 1. d. = Pest-Pilis-Solt vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közigazgatási iratok. (Acta politica miscellanea) 1446–1783
 IV. 3. a. = Pest-Pilis-Solt Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek (1725–) 1790–1848 (–1876)
 IV. 3. c. 1. = Pest-Pilis-Solt Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési iratok. Általános közigazgatási iratok. 1790–1848
 IV. 3. c. 2. = Pest-Pilis-Solt Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési iratok. Nemességi iratok (1725–) 1790–1848 (–1876)
 IV. 31. e. = Pest-Pilis-Solt vármegyei Központi Törvényszékének iratai. Bevégzett polgári perek (Processus terminati) 1627–1848 (–1872)
 IV. 74. VI. CC. = (Conscriptiones congregationales) VI. Nemesi összeírások 1702–1848
 IV. 75. a. = Pest-Pilis-Solt vármegye nemességi iratainak levéltári gyűjteménye. Nemességi iratok. (1344–) 1657–1924
 IV. 75. b. = Pest-Pilis-Solt vármegye nemességi iratainak levéltári gyűjteménye. Nemesek nyilvántartása. (Liber Catastrum Nobilium) 1557–1920
 IV. 75. b. 3. k. = (Nemesi Lajstrom Tomus I. 1594–1848 (1892) A–Z
 IV. 75. b. 4. k. = (Nemesi Lajstrom Tomus II. 1802–1848 (1920) A–Z
 A kötetek (NL I–II.) mikrofilmen kutathatóak: MNL PML XV. 5. c. 660. doboz.
 IV. 77. a. = Végrendeletek és Alapítványok Levéltári gyűjteménye. Végrendeletek. 1710–1944
 IV. 79. 3. = Pest megyei levéltár történetére vonatkozó iratok gyűjteménye, Balla Gábor emlékezete. 1752–1832
 IV. 86. = Ügyvédek után maradt iratok levéltári gyűjteménye. (Acta post advocatos). 1627–1835
 IV. 475. a. = Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Levéltárának iratai. Ügyviteli iratok (1840–) 1877–1949 (–1964)
 IV. 475. c. = Kőszeghi Sándor hagyatéka 1896–1918

IV. 475. d. = Bilkei Gorzó János iratai 1926–1937

IV. 475. e. = Bilkei Gorzó Bertalan iratai XX. sz.

VIII. 706. = Pest Megyei Levéltár ügyviteli iratai (1921–) 1950–1987

A m. kir. belügyminiszternek 1906. évi 48.943. számú körrendelete valamennyi vármegye alispánjához, a vármegyei levéltárakban őrzött nemeslevelek összegyűjtéséről. Magyarországi Rendeleték Tára, 1906. 5–6. f. 624.

Bácskai, 1965–1969 = Bácskai Vera (szerk.): Területi állami levéltárakban őrzött feudáliskori összeírások jegyzéke. I–III. Bp., 1965–1969.

Balázs, 1957 = Balázs Péter: A területi levéltárakban található feudáliskori összeírások katalógusának elkészítése. Levéltári Híradó, 1957. 3–4. sz. 453–462.

Bélay, 1979 = Bélay Vilmos: Referens-szolgálat a Magyar Országos Levéltárban. Levéltári Közlemények, 1979. 2. sz., Bp., 187–188.

Berényiné Kovács Gyöngyi, 2012 = Berényiné Kovács Gyöngyi: Levelesládától a „leveles tárházig”. Tanulmányok Pest megye múltjából IV. Szerk.: Kiss Anita–Tóth Judit–Röcsei Lívia. Bp., 2012. (Pest Megye Múltjából 15. Sorozatszerk.: Héjjas Pál.) 43–67.

Berkes, 1999 = Berkes József: Tájékoztató családtörténeti kutatásokhoz. Bp., 1999. http://mnl.gov.hu/mnl/ol/genealogiai_tajekoztato (A letöltés ideje: 2019. február 25.)

Bilkei, 1910 = Bilkei Gorzó Bertalan: Szatmár vármegye nemes családjai. Nagykároly, 1910.

Borosy, 1983 = Borosy András: Pest–Pilis–Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638–1711. I. 1638–1644, 1656–1665. Bp., 1983.

Borosy, 1984 = Borosy András: Pest–Pilis–Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638–1711. II. 1666–1680. Bp., 1984. Borosy, 1985 = Borosy András: Pest–Pilis–Solt Kiskun vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638–1711. III. 1681–1697. Bp., 1985. Borosy, 1986 = Borosy András: Pest–Pilis–Solt Kiskun vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638–1711. IV. 1698–1702. Bp., 1986. Borosy, 1987 = Borosy András: Pest–Pilis–Solt Kiskun vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638–1711. V. 1703–1710. Bp., 1987. Borosy, 1995 = Borosy András: Pest–Pilis–Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1712–1740. Bp., 1995.

Borovszky, 1910 = Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye I. köt. 1910. 437–488.

Böör, 1990 = Böör László: A Pest Megyei Levéltár két évszázada. Fejezetek Pest Megye Történetéből, Bp., 1990. 43–136.

Fekete, 1942–1945 = Fekete Nagy Antal: Gerő József: A királyi könyvek. Levéltári Közlemények, 1942–1945. 514–515.

Gerő, 1938 = Gerő József: A magyar királyi Belügyminiszter által igazolt nemesek, 1867–1937. Bp., 1938.

- Gerő, 1940 = Gerő József: A Királyi könyvek: az I. Ferenc József és IV. Károly király által 1867-től 1918-ig adományozott nemességek, főnemességek, előnevek és címerek jegyzéke. Bp., 1940.
- Illésy–Pettkó, 1895 = Illésy János–Pettkó Béla: A királyi könyvek jegyzéke 1527–1867. Bp., 1895.
- Kiss–Schramek, 2006 = Kiss Anita–Schramek László Péter: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Kiegészítő kötet (1625–1715; 1728). Szerk.: Kiss Anita–Schramek László Péter–Ujj György. Bp., 2006. (Pest Megyei Levéltári Füzetek 37.)
- Kosáry, 1962 = Kosáry Domokos: Pest megye feudális kori összeírásainak jegyzéke I–II. Bp., 1962.
- Kosztolányi, 2007 = Kosztolányi Dezső: Pacsirta. Bp., 2007.
- Kőszeghi, 1899 = Kőszeghi Sándor: Nemes családok Pest vármegyében. Bp., 1899.
- Lengyel, 1943 = Lengyel Alfréd: Moson megye 1754-ben igazolt nemes családjai. Mosonmagyaróvár, 1943.
- Petrovay, 1911 = Petrovay György: A máramarosi oláhok. Századok, 1911. 1. sz. 607–626.
- R. Kiss, 1908 = R. Kiss István: Vármegyei levéltáros értekezés. Budapesti Hírlap, 1908. szeptember 9. 216. sz. 6.
- Rexa, 1909a = Rexa Dezső: Abaúj-Torna, Alsófehér, Bács-Bodrog, Baranya és Barsvármegyék. Kassa, 1909. (A törvényhatósági levéltárak címeres levelei. I.) 48.
- Rexa, 1909b = Rexa Dezső: Bars-Békés, Bereg, Bihar és Borsod vármegyék. Kassa, 1909. (A törvényhatósági levéltárak címeres levelei. II.) 49–96.
- Rexa, 1909c = Rexa Dezső: Nyitra, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyék. Kassa, 1909. (A törvényhatósági levéltárak címeres levelei. IV.) 145–192.
- Rexa, 1909d = Rexa Dezső: Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Somogy és Sopron vármegyék. Kassa, 1909. (A törvényhatósági levéltárak címeres levelei. V.) 193–240.,
- Réty, 1884 = Réty László: Az oláh nyelv és nemzet megalakulása. Nagybecskerek, 1884.
- Sasfi, 2016 = Sasfi Csaba: Egy sokoldalúan hasznosítható forrástípus: az összeírások. 2016. április 8. Magyar Nemzeti Levéltár http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/egy_sokoldaluan_hasznosithato_forrastipus_az_osszeirasok (A letöltés ideje: 2018. február 3.)
- Sasfi, 2017 = Sasfi Csaba: Társadalomtörténeti forráskataszter: Összeírások az MNL-ben a modern magyar társadalom kialakulása korából (1715–1867). Levéltári Közlemények, 2017. 1–2. sz. 450–452.
- Scheftsik, 1935 = Scheftsik György: Jász-Nagykun-Szolnok vármegye nemes családjai. Szolnok, 1935.
- Schneider, 1934 = Schneider Miklós: Fejér megye nemesi összeírása (1754, 1809, 1818–1821, 1828). Székesfehérvár, 1934.

- Schneider, 1935 = Schneider Miklós: Fejér megyei nemes családok. Székesfehérvár, 1935.
- Schneider, 1938 = Schneider Miklós: Trencsén megye 1725–1732. évi nemességvizsgálata. Szombathely, 1938.
- Schneider, 1939a = Schneider Miklós: Vas vármegye 1717. évi nemességvizsgálata. Szombathely, 1939.
- Schneider, 1939b = Schneider Miklós: Vas vármegye 1754. évi nemesi összeírása. Szombathely, 1939.
- Schneider, 1939c = Schneider Miklós: Vas vármegye 1835. évi nemesi összeírása, Szombathely, 1939.
- Schneider, 1939d = Schneider Miklós: Fejér megye 1843. évi nemesi összeírása. Szombathely, 1939.
- Schneider, 1940a = Schneider Miklós: Vas vármegye 1726/27. évi nemességvizsgálata. Szombathely, 1940.
- Schneider, 1940b = Schneider Miklós: Vas vármegye kétségtelen nemesei 1733-ban. Szombathely, 1940.
- Schneider, 1943a = Schneider Miklós: Vas vármegye 1558. évi nemesi összeírása. Szombathely, 1943.
- Schneider, 1943b = Schneider Miklós: Vas vármegye 1696. évi nemesi összeírása. Szombathely, 1943.
- Schneider, 1947 = Schneider Miklós: Fejér megyei nemességvizsgálatok. Székesfehérvár, 1947.
- Szekfű, 2000 = Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Bp., 2000. (Szerk. Gyáni Gábor. Magyarország társadalomtörténete II. 1920–1944. Szöveggyűjtemény.)